

Grażyna Andrzej Kansy
WRONA **Na marginesie swobody.**
 „Notatki Płockie” (1956–2011)
 — historia i polityka

Polska Akademia Nauk — Rada Towarzystw
Naukowych przy Prezydium PAN,
Warszawa 2012, ss. 312

Andrzej Kansy
Freedom on the Fringes: Notatki Płockie (1956–2011)
— *History and Politics*

Prasą jako źródłem historycznym posługiwać się można „w dwóch celach: 1. rekonstrukcji wydarzeń, której dokonujemy na podstawie wypowiedzi informacyjnych, tj. relacjonujących fakty; 2. odtworzenia funkcjonujących wśród ludzi w danym czasie idei, wzorców i wartości, czyli badania świadomości społecznej”.¹ Przywołanie opinii znanego badacza jest zasadne, bowiem w przypadku recenzowanej publikacji tytułowy periodyk wystąpił zarówno jako obiekt badań czyli podmiot zasadniczy, jak i źródło do pozyskania danych, użytecznych przy np. odtworzeniu otoczenia, w którym tytuł funkcjonował i realizował nadane mu funkcje. Autor sięga do sprawdzonych, tradycyjnych metod historyczno-opisowych, rekonstruując dzieje periodyku z jednej strony, z drugiej zaś kreśląc wspomniany już obraz realiów politycznych, społecznych i kulturowych. Monograficzne zatem ujęcie tematu gwarantowało możliwość wieloaspektowego spojrzenia na całokształt złożonego systemu funkcjonowania czasopisma w różnych okresach historycznych. Przejdźmy zatem do szczegółów.

Pod względem konstrukcyjnym książka odbiega od typowych monografii historycznoprasowych. Podzielona została bowiem na pięć rozdziałów, których kryterium wyodrębnienia stanowiły kolejno: uwarunkowania historyczne, formuła wydawnicza, relacje z władzami, sylwetki kolejnych redaktorów oraz ich wkład w rozwój czasopisma i oczywiście charakterystyka jego zawartości treściowej.

¹ A. Notkowski, *Okoliczności powstawania czasopisma jako przedmiot krytyki źródła prasowego*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1980, z. 2, s. 101.

Dla porządku dodam, że oprócz pierwszego wszystkie pozostałe rozdziały łączy wspólna wewnętrzna periodyzacja, niezależnie od omawianych w nich zagadnień. Wyodrębniono bowiem trzy podokresy: 1. 1956–1968; 2. 1968–1980; 3. 1981–2011. Nie jestem zwolenniczką takiej struktury, bowiem mimo pozornej przejrzystości do wielu faktów, zdarzeń Autor w poszczególnych fragmentach zmuszony jest wracać, niektóre powtarzać, inne powtórnie komentować. Uwaga ta dotyczy szczególnie kwestii związanych z kształtowaniem się formuły wydawniczej „Notatek Płockich”, cenzury, kolejnych inicjatyw redakcji czy też związków z lokalnymi instytucjami i organizacjami. Śledzenie zatem losów czasopisma jest nieco utrudnione, właśnie poprzez takie rozbicie narracji, skutkujące powielaniem pewnych ustaleń. Autor bardzo dba o szczegóły, wiele jednak z nich można było, bez szkody dla dalszego wyводу, pominąć.

W tym miejscu chciałabym również odnieść się do przyjętych przez Autora cezur czasowych, o ile bowiem ta pierwsza nie budzi zastrzeżeń, o tyle uznanie 2011 roku za datę końcową, ze względu na pojawienie się wersji internetowej tytułowego periodyku — nie przekonuje. Można także spierać się, czy dla tak mocno związanego z miastem, regionem czasopisma, ważnymi cezurami nie są przypadkiem daty uzyskania i utraty statusu stolicy województwa?

Publikację otwiera *Wstęp*, w którym Autor, w formie pytań szczegółowych określił nie tylko poszczególne etapy swojego postępowania badawczego, ale również wskazał na zakres i zasięg własnych poszukiwań naukowych. Sformułował je następująco:

Kim byli przedstawiciele płockiej inteligencji, którzy zaangażowali się w utworzenie i rozwój czasopisma? Z jakich grup społecznych i zawodowych się wywodzili? W jakich okolicznościach doszło do powstania czasopisma „Notatki Płockie”? Jaka była jego formuła wydawnicza? Czy, a jeśli tak, to jakie relacje zachodziły między redakcją i wydawcą czasopisma a władzami państwowymi i partyjnymi? Czy zaznaczyły się w działalności czasopisma czasy przełomów politycznych w Polsce? (s. 9–10).

Oczywiście Andrzeja Kansę interesowała także tematyka zamieszczanych w czasopiśmie materiałów i pytanie o integracyjną i kulturotwórczą rolę czasopisma na Mazowszu Płockim. Pytania szczegółowe skutkowały szukaniem odpowiedzi na postawione pytanie zasadnicze: „Jak «Notatki Płockie», jako regionalne czasopismo naukowe, funkcjonowały w ramach istniejącego państwa i w jakim zakresie swobody naukowej i kulturalnej się to odbywało?” (s. 11). Chciałabym wskazać na jeszcze jedną kwestię, która wydała mi się szczególnie interesująca: Autor patrzy na badany obiekt poprzez pełnione przezeń funkcje — z jednej strony, z drugiej zaś dzieje czasopisma spleta z dziejami miasta. Bardzo mocno akcentuje ową perspektywę. Czytelnik zaś zachęcony perspektywą wieloaspektowego spojrzenia na analizowany temat zapewne chętnie szukać będzie w tekście odpowiedzi na wszystkie postawione przez Autora pytania. Dodam też, że mimo regionalności badanego

obiekty, cechuje go jednak duży stopień reprezentatywności. Wiele bowiem elementów, tworzących ogólny kontekst historyczny, można ulokować w innej geograficznej przestrzeni. Oczywiście, w trakcie lektury może pojawić się zarzut adresowany do Autora, że miejscami zapomina o „Notatkach Płockich” na rzecz zdarzeń bardzo szczegółowych lub nie bezpośrednio z nimi związanych. Dla usprawiedliwienia należy dodać, że Autorowi chodziło zapewne o budowanie szerszego kontekstu. Dodam również, że zgromadzony przez Autora materiał badawczy pochodził nie tylko ze źródeł archiwalnych i publikowanych dokumentów, ale pozyskano go też z 229 numerów analizowanego periodyku, w sumie 2896 wypowiedzi. Andrzej Kansy uważa bowiem, że objęcie badaniem całości materiału gwarantuje pełny obiektywizm w jego ocenie, a w konsekwencji bezstronność sądów. W pełni popieram takie stanowisko, wysoko też oceniam działania Autora zmierzające do zgromadzenia tak bogatej i zróżnicowanej bazy materiałowej, doprawdy jest imponująca. Wróćmy jednak do konstrukcji pracy.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym *Uwarunkowania historyczne powstania czasopisma* omówione zostały dzieje, struktura Towarzystwa Naukowego Płockiego, zaprezentowano formy jego działalności, a także wskazano na okoliczności powstania tytułowego kwartalnika, na tle ówczesnej „rzeczywistości politycznej” (s. 46). Ustalenia te poprzedzono charakterystyką Komisji Badań nad Powstaniem i Rozwojem Płocka, inicjatora i pierwszego wydawcy „Notatek Płockich”. Przypomnijmy, że Komisja w strukturze TNP włączona została w lutym 1959 roku. Autor rozdział ten kończy stwierdzeniem:

Dzięki prowadzeniu badań nad regionem płockim i upowszechnianiu wyników tychże badań „Notatki Płockie” jako dzieło redaktorów, autorów i wydawców przyczyniły się do odegrania istotnej roli kulturotwórczej, rozumianej jako udział w tworzeniu elementów wchodzących w skład dorobku społecznego i przekazywanie ich kolejnym pokoleniom społeczności regionu płockiego. Niezaprzeczalna jest rola czasopisma w pobudzeniu przedstawicieli lokalnej elity intelektualnej do aktywności poznawczej (s. 57).

Ta ocena towarzyszyć będzie czytelnikowi w czasie lektury kolejnych jej części, bowiem Autor uczynił ją nadrzędną w swoich rozważaniach i to jej podporządkował tok swojego wywodu.

Rozdział drugi, zatytułowany *Formuła wydawnicza*, poświęcony został charakterystyce ewolucji profilu wydawniczego periodyku w wymienionych powyżej podokresach. Jak sam Autor informuje ich cezury określają lata pełnienia funkcji kolejnych przewodniczących komitetów redakcyjnych czyli Tadeusza Gierzyńskiego (*W poszukiwaniu profilu czasopisma /1956–1968/*), Franciszka Dorobka (*W nurcie współczesności /1968–1980/*) i Wiesława Końskiego (*Na drodze zmian /1981–2011/*). Wyjaśnia jednak, że data końcowa związana jest z podjęciem przez zarząd TNP decyzji o upowszechnianiu treści zawartych w kwartalniku za pośrednictwem Internetu. To bardzo wnikliwa i oparta na bogatym materiale źródło-

wym charakterystyka, dowodząca znakomitego panowania nad materiałem badawczym i odzwierciedlająca drogę poszukiwania przez redakcję oraz wydawców tożsamości czasopisma. Szczególnie interesujące rozważania Autora dotyczą dnia dzisiejszego. Wszak przeszłość Autor rekonstruuje, spaja pozyskane elementy, w wydarzeniach współczesnych natomiast uczestniczy, obierając jako technikę badawczą obserwację bezpośrednią, „zwłaszcza zachowań redaktora naczelnego czasopisma Wiesława Końskiego oraz prezesów TNP Jakuba Chojnackiego i Zbigniewa Kruszewskiego” (s. 12). Rzecz niezwykle interesująca, niestety A. Kansy nie zdradził szczegółów tejże obserwacji.

W rozdziale trzecim *Relacje z władzami* A. Kansy tematem swojego zainteresowania uczynił ocenę związków redakcji z terenowymi organami władzy państwowej, organami administracji, a także relacje z ogniwami PZPR, w poszczególnych okresach istnienia pisma (*Na fali październikowej odnowy /1956–1968/; Od schyłku Gomułki po schyłek Gierka /1968–1980/; Po stanie wojennym /1981–2011/*). I w tym fragmencie pracy Autor swoje dywagacje podporządkował założeniu, że redakcja we wszystkich okresach istnienia czasopisma dążyła do rozszerzania kręgu autorów, ich zintegrowania, odgrywając istotną kulturotwórczą rolę w środowisku Płocka i Mazowsza Płockiego.

Rozdział czwarty — *Redaktorzy i ich wkład w rozwój czasopisma*, zgodnie z zapowiedzią prezentuje sylwetki najbardziej aktywnych i twórczych członków redakcji „Notatek Płockich”, w tym wspomnianych już T. Gierzyńskiego, F. Dorobka, W. Końskiego, a także Kazimierza Askanasa i Jakuba Chojnackiego, a zatem osoby, które miały największy wpływ na kształt i zawartość kwartalnika. Autor po raz kolejny potwierdził swoją skrupulatność, przedstawiając w formie tabelarycznej skład kolejnych redakcji i Rady Naukowej czasopisma. Dodam jeszcze, że tok narracji ożywiają cytowane fragmenty wspomnień, wypowiedzi ludzi związanych z pismem na przestrzeni jego długoletniej historii.

W rozdziale piątym *Dominaty wypowiedzi* Autor przeprowadził analizę zawartości treściowej „Notatek Płockich”, zgodnie z przyjętym kluczem kategoryzacyjnym, którego schemat został zaprezentowany w początkowych jego fragmentach. Również w tej części A. Kansy zastosował chronologiczny podział treści, by — jak to określił — wskazać dominantę tematyczną materiałów w poszczególnych okresach. Przyjęty podział nadal mnie nie przekonuje, bowiem owo zróżnicowanie nie znalazło uzasadnienia w zgromadzonym materiale — owa dominantą w badanych okresach niewiele się różni. Co więcej, w mojej ocenie obraz ten uległ pewnemu zniekształceniu, poprzez uwzględnianie w statystyce krótkich wzmianek i notatek („Noty i notki”, „Kronika”) i traktowanie ich na równi z większymi tekstami, artykułami. Nasuwa się też wątpliwość co do zasadności mieszania kategorii formalnych z treściowymi. Autor co prawda wyjaśnia, że przyjęty schemat klucza kategoryzacyjnego odpowiada układowi bibliografii zawartości „Notatek Płockich”, opracowanej przez Wiesława Końskiego, ale czyni to w sposób mało przekonujący.

Może jednak warto było opracować własny, rozróżniający wyraźniej treść od formy klucz katagoryzacyjny.

Całość zamyka *Poczet redaktorów i wydawców czasopisma*, w którym znalazły się noty biograficzne głównych bohaterów książki. Rozprawa wyposażona została ponadto w wykaz źródeł i wykorzystanej literatury przedmiotu, spis ilustracji, wykresów oraz tabel, streszczenie w języku angielskim, a także indeks osób.

Nie można nie wspomnieć o jeszcze jednej kwestii. Uwagę czytelnika zwraca bardzo bogata baza źródłowa oraz niezwykle obszerna literatura przedmiotu. Należy więc z uznaniem odnieść się do podjętych prób szukania różnych tropów, by badany obiekt zlokalizować w określonym otoczeniu i właściwej przestrzeni. Dzięki takiej strategii badawczej Autorowi udało się w pełni zrealizować podjęte założenie badawcze i przekonać odbiorcę o kulturotwórczej i integracyjnej roli „Notatek Płockich” w środowisku intelektualnym Mazowsza Płockiego na przestrzeni badanego przedziału czasowego.

Zmierzam do konkluzji. Wartość zawartych w rozprawie ustaleń jest bezsporna, a zasygnalizowane w recenzji kwestie dyskusyjne w żadnej mierze nie umniejszają jej wagi. Polskie media lokalne mają bogate tradycje historyczne i są obiektem zainteresowania badaczy różnych specjalności, mimo to stopień rozpoznania problemu nie jest do końca satysfakcjonujący. Książka Andrzeja Kansego wpisuje się dobrze w nurt badań regionalistycznych, także ze swoimi drobnymi niedociągnięciami, wynikającymi często z emocjonalnego zaangażowania. Pracę tę przeczytałam z dużą satysfakcją, wiele dowiedziałam się z niej o ważnej i bogatej w tradycję części Mazowsza — Płocku. Lektura jej przyniesie pożytek nie tylko prasoznawcom, ale przede wszystkim historykom i badaczom życia społecznego i kulturalnego.

